

TEMP

TIDSSKRIFT FOR HISTORIE

HESTEHANDEL

EFTERLYST

BONDESTAND

LIMFJORDSTANGEN

DRAMATIKER

ØSTGRØNLAND

NYHEDSMEDIER

HEKSE

EFTERLYST

Identitet, tvang og mobilitet, 1750-1850

Johan Heinsen og Anders Dyrborg Birkemose

Perioden fra ca. 1550 til 1850 kan karakteriseres som en arbejdstvangens tidsalder. Dette skal ikke forstås sådan, at alt arbejde var tvangsarbejde eller slaveri, men at arbejdstvang som en praksis gennemsyrede samfundet.¹ De fleste mennesker var bundet til en arbejdsgiver, der i mange sammenhænge også var overhovedet for vedkommendes husstand. Forskellige grupper i samfundet var ikke bundet på samme måde eller i lige lange varigheder, men bundet var de. Leveveje uden om sådanne bånd var kriminaliseret. På tværs af samfundet manifesterede arbejdstvangen sig tydeligst i de restriktioner, der begrænsede mobilitet. Mest kanonisk er hhv. stavnsbåndet og plantageslaveriet i kolonierne, men i realiteten var stort set alle arbejdstageres mobilitet begrænset og kontrolleret.

Arbejdstvangens historie har i dansk historiografi levet i adskilte enklaver, defineret af juridisk status eller bestemte næringsveje, og nogle gange var dette overlappende, fordi jurisdiktion fulgte beskæftigelse. Hvad enten man har skrevet historie om bønder, slaver, tjenestefolk, straffefanger, tiggere, soldater, matroser, håndværkere el.lign., har tvangen været en afgørende tematik. Man har dog forstået tvangen inden for rammerne af de historiografiske pejlinger, der netop følger valget af aktør, og disse enklaver udgør i varierende grad fasttømrede forskningstraditioner. Landbohistoriens berøring med kolonihistorien har f.eks. været særdeles begrænset, på samme måde som forskningen i straffearbejde har levet afsondret fra historierne om militært arbejde. Selv eksplicitte forsøg på syntese har kun i begrænset omfang lykkedes med at forlade disse forskningsmæssige siloer.² Af samme grund har de bånd, der lå på menneskers mobilitet først og fremmest været undersøgt som et aspekt af en given gruppes

1 I litteraturen er begrebet "tjenestetvang" mere velkendt. For et nyligt eksempel se f.eks. Lyngholm: "Pligten", 43. Det bør også præciseres, at kronologien ikke var ens for alle samfundsgrupper. Nok blev caribisk slaveri afskaffet i 1848, men Dansk Vestindien forblev et eksperimentarium i arbejdstvangens kunst – nu blot med midler, der i en dansk kontekst efterhånden var udfaset – især forpligtelsen til tjeneste.

2 Det mest ambitiøse forsøg på at skrive en historie om tvang på tværs af samfundet i perioden er nok Jens Engbergs syntese *Det Daglige Brød* (2011). Med et fokus på arbejdet og dets sociale relationer kunne man have forventet en inkluderende syntese. Alligevel er Engbergs udvalg af aktører begrænset. Fokus retter sig for perioden før ca. 1850 ganske entydigt imod bønderne, især imod fæstebonden.

særegne historie og de modsætninger og magtforhold, der definerede den. Tvangen har kun sjældent været studeret som et alment kendetegn ved samfundet.³

I denne artikel vil vi forsøge at læse på tværs ved at studere en blandt flere delvist overlappende tvangspraksisser, der kunne aktiveres mod alle typer af arbejdere: efterlysninger blandt en læsende offentlighed. I perioden fra ca. 1750 til 1850 var avisefterlysninger en flittigt benyttet genre, når man søgte at begrænse individers illegale (eller i hvert fald uønskede) mobilitet. Artiklen bygger på et komplet datasæt over efterlysninger af mennesker i *Kiøbenhavns Kongelig alene privilegerede Adresse-Contoires Efterretninger* (herefter *Adresseavisen*) i perioden fra 1759 til 1854. Avisen var Danmarks største adresseavis og var, som navnet antyder, baseret i hovedstaden. Avisen er gennemgået manuelt, og datasættet indeholder i alt 8.052 fuldt transskriberede efterlysninger.⁴ Hertil kommer en række samples fra andre aviser i perioden samt et datasæt over transskriberede signalementer ført ved fængselsinstitutionen Stokhusslaveriet i København fra 1807 og frem. Sidstnævnte inkluderer 1.852 beskrivelser af straffefanger i perioden indtil 1834. Målet er at tegne konturerne af efterlysningens historie med fokus på dens sprog og dets brug. Med udgangspunkt i signalementsprotokollens etablering gives der desuden et eksempel på, hvordan formatet satte aflejringer i dokumentationspraksisser og identifikationsmekanismer andetsteds. Vi udforsker efterlysningen som et alment, men relativt fasttømret vidensformat, der kunne mobiliseres i en vifte af kontekster. I arbejdet benytter vi os af forskellige teknikker til at identificere mønstre i materialet, og artiklen kan derfor også læses som et forsøg på at koble socialhistoriske erkendelsesinteresser med digitalhistoriske metoder. Målet er at føje dimensioner til vores beskrivelse af materialet og dets form.

Blandt de efterlyste finder man alle samfundsgrupper (om end eliterne er underrepræsenterede). Deres historiografi har til gengæld en tydelig slagside. Avisefterlysninger har som kildegruppe været udnyttet systematisk og vedholdende i forskningen i koloniale slavesamfund. Allerede i begyndelsen af 1900-tallet erklærede Carter G. Woodson, at annoncer om bortløbne slaver havde en høj udsagnskraft, fordiannoncøren havde incitament til at give et korrekt portræt af den bortløbne.⁵ I en sådan optik kunne materialet gennemsøges for faktuelle oplysninger om efterlyste befolkningsgrupper. Andre studier har vægtet en kvalitativ læsning, hvor annoncerne læses

3 Tvangen, i dens relation til omsorgen, spiller dog en afgørende rolle i nyere studier af religionens betydning for sociale relationer. Koefoed og Holm: *Pligt*. Arbejdstvangen som vilkår italesættes også direkte i et kommende særnummer af *Scandinavian Journal of History*, redigeret af Hanne Østhus, Vilhelm Vilhelmsson og Johan Heinsen. En forløber findes i Krogh: *Staten*.

4 Genoptryk tæller ikke med.

5 Ideen om høj troværdighed qua materialets formål (pågribelse) går igen på tværs af historiografien. F.eks. Greene: "The New England", 127; Kay og Cary: "Slave Runaways", 6; Meaders: "South Carolina", 316; Franklin og Schweninger: *Runaway*, 170. Den underbygger også studier, der har brugt efterlysninger af slavegjorte til at undersøge udvalgte karakteristika ved denne befolkning, for eksempel læsefærdigheder, vilje til at gøre modstand eller den vold, de blev udsat for. Se f.eks. Bly: "Pretends"; Clavin: "Runaway"; Hunt-Kennedy, "Had his Nose Cropt". Sideløbende findes en tradition for at undersøge teksterne som egentlige beskrivelser. Se f.eks. Prude: "To Look".

som udtryk for magtrelationer eller som en form for slavenarrativer.⁶ Interessen for materialet i slaveriets historiografi knytter sig i høj grad til en relativ mangel på kilder om den slavegjorte befolkning, og avisematerialet er således en af de få kilder til serielle data.⁷ Interessen for materialet er ikke blevet mindre af flere igangværende digitaliseringsprojekter. Et eksempel er det omfattende projekt *Freedom on the Move*, drevet af forskere ved Cornell University, der i skrivende stund har digitaliseret omkring 32.000 nordamerikanske annoncer. Også europæiske aviser har været brugt til at dokumentere ikke-hvide befolkninger. Således har f.eks. projektet *Runaway Slaves in Britain* ved en gennemgang af britiske aviser fundet omkring 800 annoncer, der dokumenterer en sort diaspora i den europæiske del af det britiske imperium. I en dansk kontekst har udpluk af materialet været brugt af Gunvor Simonsen i studiet af sorte mennesker og sproget om dem i 1700-tallets København.⁸

Netop tilstedeværelsen af ikke-hvide befolkningsgrupper er en styrke ved materialet. I de københavnske efterlysninger er det dog under 1% af materialet, der omtaler ikke-hvide. De figurerer side om side med svenske tjenestepiger, jyske bondekarle, sjællandske lærlinge, tyske lejesoldater, norske matroser og alle mulige andre mennesker med det fællestræk, at de ikke var, hvor nogle mente, at de burde være. Materialet kan således netop bygge bro – også mellem socialhistoriens traditionelle interesser for arbejdsmarkedet og kolonihistoriens fokus på skabelsen af andethed.

De sparsomme omtaler af materialet i forskningen i tvang og kontrol findes oftest i forbindelse med overvågning. Materialet omtales f.eks. flere steder i Karl Peder Pedersens undersøgelse af politiet i perioden 1800-1848. Her fremstår avisefterlysningen som udtryk for en gammel orden, der var på vej ud i takt med politiets og den moderne stats komme.⁹ Når efterlysningerne læses som del af overvågningens historie, falder de da også mærkeligt udenfor. Denne historie har i et post-foucaultsk historiefag knyttet sig til forståelsen af en formativ periode i 1800-tallet, hvor statens magtteknikker blev moderne. Overvågningen (og politiet) var måske netop kendetegnet ved samfund, der adskilte sig fra tidligere samfund, hvor individet automatisk var bundet til et sted og en husbond – og derfor ikke behøvede at blive overvåget. Overvågningen i 1800-tallet fremstår derved som en mere fintmasket og i nogle sammenhænge invasiv kontrolteknik end den, der gik forud. At overvågningen senere i århundredet skulle knytte sig til nye teknologier, såsom fotografiet og fingeraftrykket, har styrket dette modernitetsnarrativ.¹⁰ Avisefterlysningerne strækker sig imidlertid langt tilbage og har tilmed holdt ved. Vores samtids medier efterlyser regelmæssigt personer vha. prosa – og ofte i vendinger med dyb, historisk genklang.

6 F.eks. Bly: "Indubitable". Den objektbetonede beskrivelse er undersøgt kvalitativt i Morgan og Rushton: "Visible". Et skandinavisk eksempel på en sammenligning af diskurser i hhv. koloni og metropol findes i Sennefelt: "Runaway".

7 Materialet har også været brugt i andre koloniale kontekster. Se f.eks. Maxwell-Stewart og Quinlan: *Unfree*, 193-226.

8 Simonsen: "Racisme", 277-285.

9 Pedersen: *Kontrol*, 222ff.

10 Se f.eks. Duedahl, Høstbro og Christensen: *Forbrydelsens ansigt*.

EFTERLYSNINGER OVER TID

Ordet efterlysning fremmaner for mange forestillingen om en kriminel, måske endda farlig, person, som beskrives med et signalement, et resumé af vedkommendes færden eller forbrydelse og oplysninger om, hvem man skal kontakte, hvis man møder forbryderen. Andre tænker måske på westernfilmens plakater, "wanted", med udlovingen af dusør. Notitser om savnede katte på offentlige opslagstavler eller sociale medier dukker måske også op. Sprogligt forbinder udtrykket os med en helt fjerde praksis: lysningen i kirken, hvor f.eks. bondekarle og bortløbne fæstningsslaver blev lyst fra prædikestolene om søndagen, hvis de var løbet bort.¹¹ I realiteten fandtes der mange systemer i 1700-tallets Danmark, der sigtede på at mobilisere en bredere befolkning til at assistere i pågribelsen af bortløbne individer. I hæren slog man desertørers navne på galger eller affyrede kanonskud fra fæstningerne for at alarmere om en netop opdaget desertion.¹² Fra fængslerne sendte man ofte breve til andre øvrigheder for at advare om den bortløbne person.¹³ Og på godserne brugte godsejerne deres ansatte til at foretage en umiddelbar eftersætning og forhør af pårørende.¹⁴ Avisen og dens bortrømningsannoncer var derfor et af mange efterlysningsredskaber.

Bortrømningsannoncerne har en lang historie, hvor de finder deres form i trit med, at avismediet finder sin. I en dansk kontekst findes efterlysninger på tryk helt tilbage fra de første aviser i slutningen af 1600-tallet. Et bemærkelsesværdigt eksempel er efterlysningen af møllersvenden Johan Folmer i *Extraordinaire Maanedlige Relationer* allerede i 1682. Folmer formodedes ulovligt at opholde sig "I Skofven ved Wierum med en lange Bøsse" og havde med den "ihielskudt og ombragt" en "af Hans Majestæt Jagt-Pagier (...), som søgte at faae at vide, hvad hans Forretning der var". I efterlysningen af Folmer ses alle de aspekter, man finder i senere annoncer; læserne blev advaret om, "at ingen, ihvem det och være kunde, under deris Godsis, Æris och Lifvets Fortabelse, maa huuse och helle hannem". Advarslen mod at "huse og hæle" blev en standardformulering i annoncer indrykket af private i 1700-tallet. Den betød, at man ikke måtte give de bortløbne husly eller tage dem i arbejde. Dusøren, 200 rigsdaler, var astronomisk, men også løftet om belønning blev et almindeligt kendetegn ved genren – og i nogle tilfælde blev belønningen fastsat ved lov som i tilfældet med soldater, der i 1700-tallet indbragte en fast sum på 6 rigsdaler.¹⁵ Om Folmer offentliggjordes, at det "paa trende Søndage nest efter hin anden, naar Prædicken er til Ende, skal liusis och forkyndis af Prædickestolene udi Sædlands Stift", at denne mand skulle fanges. I aviser-

11 Løgstrup: *Jorddrot*, 167; Kragh-Nielsen: *Straffet*, 70.

12 Petersen: *Geworbne*, 145.

13 Valentin: *Feelings*, 274.

14 Et eksempel er farversvend Jens Christian, efterlyst i *Berlingske Tidende* i 1759. Han havde begået indbrud nær Sdr. Vosborg i Vestjylland og blev arresteret ved godset. Der sad han "indtil Natten imellem den 11te og 12te Jan., da han, (...) fra Vagten echaperede, og ihvorvel han af Godsernes Bønder fra endeel Sogner, strax blev eftersøgt, hvor han dog ey været at finde". Et andet eksempel er ladekarlen Jacob Truelsen, som i 1780 var "bleven eftersøgt paa alle de Steder, hvor der kunde formodes han maatte have taget sin Tilflugt hen, men des uagtet ikke har været at finde eller opspørge".

15 *Forordning om deserteurer*, 13.10.1703.

ne blev det senere almindeligt at genoptrykke annoncer op til tre gange. Til at hjælpe med tilfangetagelsen gives Folmers signalement:

Paa det hand diß bedre kunde kiendiz, saa kundgiøris, at hand er en høy Person, skarp och langagtig af Ansict, med et Arre offver Næsen, skaldet offven i Hofvedet, och har lidet brunt Haar omkring ved Ørene, gaaende undertiden med Paruqve, skal ellers være ved 50. Aar gammel, och kand tale baade Tydsk och Dansk.¹⁶

Tidlige annoncer som denne afslører genreens grundpræmis: De blev oftest brugt, fordi annoncøren havde brug for offentlighedens hjælp til at fange en person.

I kontekster, hvor alle kendte alle (og derfor vidste hvem, der var ude af sted), forblev annoncerne typisk et sjældent fænomen. *Berlingske Tidende* var den første avis, der regelmæssigt bragte efterlysninger allerede fra første udgivelsesår, 1749. Der var et marked for denne type af efterlysning, men i en avis, som kun udkom to gange om ugen og i hele riget, forblev efterlysningen domineret af arresthuse og herregårde. Selvom 1700-tallets arrester var i notorisk elendig forfatning, var det begrænset med udbrydere. Godsejerne havde desuden deres egne ressourcer, og med de små lokalsamfund in mente var de også ofte rigeligt serviceret af kirkelysningen. *Berlingskes* volumen af annoncer forblev derfor beskeden: *Adresseavisen* bragte 148 annoncer i 1780, mens *Berlingske* blot indeholdt 26.¹⁷

Adresseavisen tilhørte en litterær tradition, som avisens udgivere selv identificerede som intelligens-formidling (videnformidling) – stærkt inspireret af tyske forbilleder i Braunschweig og Preussen.¹⁸ *Intelligenz-blätter* blev læst af en forholdsvis bred læserskare¹⁹ og var, som Anton Tantner har formuleret det, “Die ersten Suchmaschinen”.²⁰ Aviserne indekserede byens marked.²¹ Men selvom aviserne var tiltænkt handel, viste det sig hurtigt, at deres virtuelle rum var brugbart til megen anden kommunikation. I samtiden beskrev franske og tyske autoriteter mediet som en “institution de bonne police”²² eller “eine öffentliche Polizeyanstalt”.²³ I lyset af en retspluralistisk stat var det umådeligt nyttigt, at privatpersoner og stat kunne offentliggøre viden til en offentlighed.

Adresseavisen normaliserede brugen af bortrømningsannoncer. Det var et medie målrettet København og det umiddelbare opland. Avisen gjorde efterlysninger til et hverdagsfænomen og bragte i perioden fra 1761 til 1813 i gennemsnit en unik

16 *Extraordinaires Maanedlige Relationer*, juni 1682.

17 Selvom *Berlingske Tidende* var mindre brugt, viser foreløbige undersøgelser i avisen, at den fulgte et lignende mønster som *Adresseavisen* med opsving i 1760'erne og et relativt højt antal annoncer i år 1800 på 43 annoncer.

18 v. Westen: *Adresse-Contoirers*, 1ff. og 28.

19 Bönning: *Pressewesen und Aufklärung*, 145.

20 Tantner: *Die ersten Suchmaschinen*.

21 Davidsen: *Fra vore Fædres Tid*, 185f.

22 Blom: “Vom Adressbüro zum Intelligenzblatt”, 6.

23 Johan Ludwig Bergius (1770) citeret i Bücher: *Das Intelligenzwesen*, 335.

annonce hver tredje dag. Den høje efterlysningsvolumen kan måske delvist forklares med den anonymitet, rigets eneste storby med sine ca. 100.000 indbyggere skabte i årene omkring år 1800.²⁴

Adresseavisens annoncer knyttede sig til byens arbejdsmarked og sociale geografi, hvor *Berlingske* servicerede et landbosamfund, hvor det (i hvert fald i princippet) ikke var svært at vide, hvem der hørte til hvor. Skulle en københavnsk læremester, husfader eller skibskaptajn i transit fange en bortløber, ville det uden videre ledetråde være umuligt at foretage en eftersøgning egenhændigt. Derfor brugte private aktører flittigt bortrømningsannoncer til at avertere efter deres bortløbne arbejdere. Det kunne også ske i en fart, for *Adresseavisen* udkom fire til seks dage om ugen.²⁵ I forhold til f.eks. *Berlingske* ramte avisen også bredt. Det er estimeret, at omkring 10 % af Københavns husstande holdt avis, og *Adresseavisen* havde en markant større produktion end *Berlingske*.²⁶ Samtidig betød avisens hjemsted i København, at det var her staten selv optrådte hyppigst som annoncør.

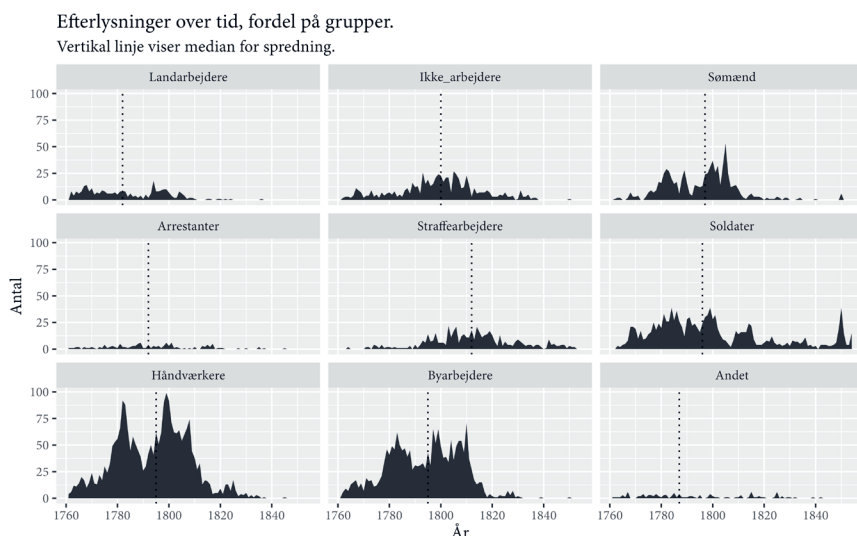
Perioden fra 1759 til 1854 kan groft skitseres som følger: Den private brug af bortrømningsannoncer til at efterlyse tjenestepiger, svende, hustruer og lærlinge nåede et klimaks i 1799, hvorefter staten gradvist overtog både mediet og dets sprog. Annonceringen, eller med tidens ord *avertissementet*, efter bortrømte personer i det tidligmoderne København kan imidlertid inddeles i flere faser, som kommer til udtryk i konturerne af figur 1. Den første periode op til 1788 peger mod efterlysningernes funktion i konteksten af 1700-tallets orden: Politiet var stadig ikke for alvor et efterforskningspoliti, og hver gren af staten havde, ligesom hver husstand, en grad af justits og pligt til at holde på deres arbejdere.²⁷ I dette patchwork fungerede avisen som en måde at strække magt ud over ellers begrænsede sfærer. Private husstande og den maritim sektor fylder meget i volumen af annoncer helt op til 1813. Dette kan ses som udtryk for, at husbondens eller skibskaptajns kontrol udfordredes af storbyen, og særligt sidstnævnte kunne have endog meget svært ved at regulere sine arbejders mobilitet, når København var en fremmed havn. Derfor brugte netop skibskaptajner ofte mellemmande såsom den danske waterskout (mønstringsmand) Jens Kliim, mæglere som Jürgensen & Thomsen eller konsuler som Frederik L. Gustmejer (Sverige) til at foretage deres efterlysninger for dem. I alt blev 47 % af alle sømænd efterlyst gennem en mellemmand.

24 Marker: *Danmarks befolkning 1801*, 43.

25 *Adresseavisen* blev fra 1759 udgivet to gange om ugen, men fra 1766 til 1800 var det fire gange. Fra 1800 til 1854 lå antallet på seks gange om ugen. I disse tal er fraregnet de mange særnumre, som blev udgivet i 1790'erne op til ca. 1810.

26 Søllinge og Thomsen: *De danske aviser*, s. 30; v. Westen: *Adresse-Contoirers*, 59f.; Horstbøll: *Menigmandsmedie*, 339.

27 Det danske retssamfund var i både 1700- og 1800-tallet karakteriseret ved retspluralisme, hvor der eksisterede flere, til tider modstridende, jurisdiktioner. Skellet mellem de to overordnede retsfærrer: privat og statslig, kodificeret i Danske Lov, blev løbende omdefinert og, særligt i 1790'erne, harmoniseret til fordel for den statslige sfære. Se Jacobsen: *Husbondret*, 25f. og 187-191.

Figur 1.

De store udsving i volumen var også påvirket af eksterne faktorer i samfundet. Toppene i første halvdel af 1780'erne og i årene umiddelbart frem mod år 1800 knytter sig især til grupper på det private arbejdsmarked. De faldt sammen med perioder præget af inflation og generel mangel, hvilke også kom til udtryk ved overbefolkning i hovedstadens tugthus, det såkaldte Børnehus på Christianshavn, fra 1790 kendt som Tugt-, Rasp- og Forbedringshuset.²⁸ Disse peaks fandt sted i en periode, hvor der også var en generel stigning i antallet af bortrømninger. Den totale mængde af bortrømningsannoncer steg voldsomt omkring 1780, og i perioden frem til 1813 var der i gennemsnit 170 annoncer per år.²⁹ Dette boom synes at knytte sig til et begyndende opbrud i den private del af det københavnske arbejdsmarked. Samtidig ses en stigende brug af politiretten, hvor tyende f.eks. sagsøgte husefædre for mislighold af kontrakter.³⁰ Der blev også i stigende omfang averteret efter håndværkersvende i avisen efter 1790. Som diskuteret senere i artiklen havde denne kontekst også betydning for annoncernes sprog, der ofte havde en tilsvarende juridisk dimension. Administrative og politiske forhold spillede også ind i forhold til andre grupper. Eksempelvis ses en større volumen af soldater efterlyst før 1803, hvor hæren blev reformeret, med det resultat, at de udenlandske lejetropper gradvist forsvandt.³¹ Ligeledes blev flere sømænd efterlyst i de perioder, hvor farvandede var særligt farlige. I samme mønster ses få efterlysninger af soldater i årene efter 1807, dels grundet bombardementet i København, der jog danske soldater ud af byen, dels fordi der var en højere koncentration af danske soldater i Hertugdømmerne under Englandskrigene. Det faktum, at 89 % (1.055) af Marineregimentet i København

28 Valentin: *Feelings*, 106-107.

29 Det højeste antal findes i 1799 på 283 annoncer. I gennemsnit var det 170 annoncer om året i perioden, svarende til en ny annonce hver anden dag.

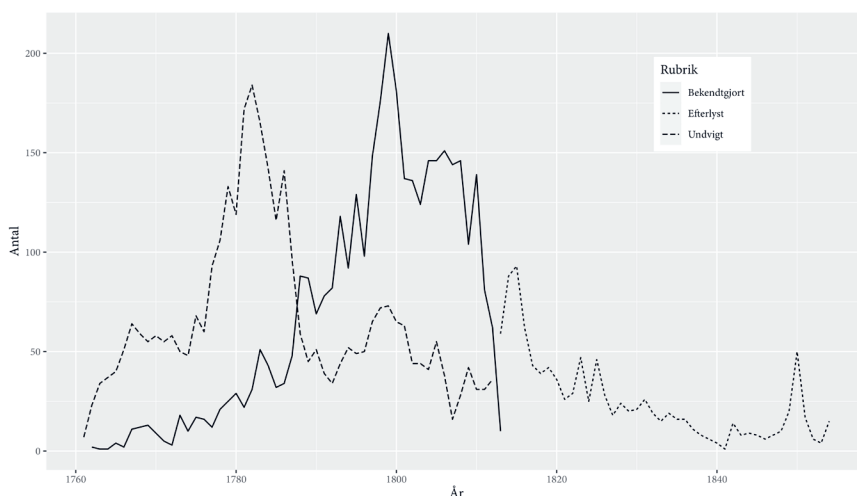
30 Østhus: *Contested*, 119.

31 Petersen: *Geworbne*, 63ff.

deserterede og skiftede side til briterne efter bombardementet, kan også have spillet ind.³² Landarbejderne fyldte mindre og mindre gennem 1700-tallet, men så fulgte en kortvarig vækst i årene efter stavnsbåndets ophævelse, hvor efterlysningen af dem overgik til amtet.

I avisens opsætning findes et betydeligt skel i 1788, hvor de private og statslige annoncer adskiltes i hver deres rubrik.³³ Hvor tyende og lærlinge tidligere var annonceret side om side med bortløbne straffefanger og militære desertører, blev de nu adskilt – helt bogstaveligt. Denne opdeling synes at knytte sig til det forhold, at bortløbningen fra en mester eller en husbond i stigende grad blev set som noget andet end andre, farligere gruppers flugt. Dette afspejles også i en faldende tendens til fra husfædres side at true med Opfostrings-, Tugt-, eller Plejehuset, og fra 1801 ophørte truslen helt med at figurere i annoncerne.³⁴

Fordeling af annoncer på rubrikker.

Figur 2.

Bortrømningsannoncer blev trykt under to forskellige rubrikker i årene fra 1788 til 1813. Den første rubrik, "Undvigte", var fortsættelsen på den tidligere rubrik og blev brugt til de annoncer, hvor der tydeligvis var tale om en ulovlig rømning fra en stærkt asymmetrisk relation. Under den anden rubrik, "Bekendtgørelser", fandt man alle mulige andre annoncer om stort og småt, men her averterede private aktører også efter forsvundne personer. I løbet af 1780'erne blev flere og flere personer efterlyst under "Bekendtgørelser", men det var særligt familiemedlemmer, håndværkersvende og loge-

32 Glenthøj og Ottosen: 1814, 69.

33 Bortrømningsannoncer optrådte også under andre rubrikker såsom "Blandede Bekendtgørelser", "bekendtgørelse fra politiet", "Fattigvæsenet Angaaende" og "Proclama", men disse er et fåtal.

34 Truslen optrådte ofte, når lærlingen tidligere havde været i en af institutionerne og derfor kunne leveres tilbage dertil. Det højeste antal af disse trusler faldt i 1783 med 17, 1/5 af alle lærlinge efterlyst det år.

rende, som blev averteret her indtil 1788, hvor alle private annoncer – og dermed især tyendet og lærlingene – blev rykket over i denne rubrik. Dette kvalitative skift betyder ikke, at annoncerne pludselig ændrede karakter. Sproget om tyendet var stadig – som vi vil se senere – præget af asymmetrien imellem husbonden og husstandens øvrige medlemmer. Men alligevel var konteksten ændret. Ændringen kan samtidig ses som begyndelsen på en statslig monopolisering af mediet: Under "Undvigte" forsvandt de lidt kluntede, usystematiske, men meget detaljerige annoncer fra godsejerne, og annoncer om bønder blev i stedet indrykket af amtmændene i en kortere og skarpere form, der mere lignende den, militæret brugte.³⁵ Der blev samtidig færre og færre annoncer fra de lokale arrester og flere og flere fra de egentlige fængsler. Både Kronborg fæstning og Stokhusslaveriet i København optræder herefter hyppigt som annoncører. Der skete også en stigning i brugen af 'fremlysning' i avisen, hvor en ukendt person blev tilbageholdt, imens man i avisen forhørte sig om, hvorvidt nogen vidste, hvem den anholdte var – en indikation på, at mediet nu havde en bred gennemslagskraft.³⁶

Det er uklart, hvorvidt det markante fald i private annoncer omkring 1810 først og fremmest skal forstås qua ændringer i arbejdsmarkedet eller skyldtes politiets øgede indflydelse. Mest sandsynligt er det nok, at begge faktorer spillede ind. Det københavnske politi gennemgik i perioden fra 1793 til 1820 et væld af reformer, der ikke skal gengives her.³⁷ Symptomatisk er det, at politimester Hvidberg indledte den meget omtalte "tyveridebat" i 1813 med et indlæg i *Adresseavisen*. Som kulminationen på flere års reformer og retslige beføjelser mente politiet nu, at befolkningen skulle stoppe med at anmelde tyveri i avisens spalter og i stedet foretage politianmeldelser.³⁸ Noget lignende synes at have gjort sig gældende med efterlysninger. Annoncematerialet antyder dog, at politiet havde både gode og dårlige oplevelser med pågribelsen af rømningsmænd. I 1810 efterlyste hr. Dreversen sin tjenestekarl Hans Andersen, og dagen efter sendte birkedommer Kramer en annonce med besked om, at karlen "ved Politiets Assistance i Kiøbenhavn ere paagreben".³⁹ I andre tilfælde fremstår politiet mindre effektivt som ved stenhugger Neys efterlysning af Johan Zieg i 1803, hvor det ekspliciteres, at: "Da jeg ved Politiet forgieves har ladet ham opsøge, og han er mig endeel Penge skyldig, ombedes alle og enhver ikke at huse eller hæle ham..."⁴⁰ Noget

35 Forskellen i annoncer indrykket af hhv. gods og amt vedrørte både sprog og længde. Annoncerne faldt fra 19 til 14 linjer i gennemsnit. Angivelse af lægdsnummer samt en mere standardiseret beskrivelse af krop- og tøj blev normen.

36 Eksempelvis den "liden sorte Dreng" ved navn Hans, der i 1798 bevægede sig ind på stiftamtmand Knuhts "Avlsgaard i Mørkhøj Bye". Da han pga. sin hudfarve stak væsentligt ud i det københavnske opland, skrev man i avisen, at "Hvem som maatte vedkiene sig denne Dreng, anmodes om at melde sig i Gaarden No. 3 i Gothersgaden."

37 Blandt disse reformer var en opdelingen af retsvæsenet i civile og kriminelle søgsmål i 1793. Se Stevnsborg: "For at fremme", 21ff.; indførelsen af det inkvisitoriske retsprincip i 1796. Se Andersen: *Glemte Inkvisition*; Overtagelsen af paskontrollen i 1801. Se Pedersen: "First Danish", 241; og vigtigt for *Adresseavisen*, et mandat til at holde øget opsyn med selvsamme i 1809. Albech: *Historiske*, 25f.

38 Pedersen: *Kontrol*, 126 og 138.

39 Kbh. *Adresseavis*, 4. maj 1810.

40 Kbh. *Adresseavis*, 25. februar 1803.

kunne tyde på, at der fra 1813 skulle nye boller på suppen, og debatindlægget om tyveriers anmeldelse kom samme år som en ratificering af politiets arrestationsret.⁴¹ Samtidig skete en gennemgribende forandring af *Adresseavisens* rubrikker. Hvor private og statslige efterlysninger siden 1788 havde levet i hver deres rubrik, blev de i marts 1813 atter samlet igen under "Efterlysninger". Her figurerede de side om side med genstande og kreaturer. I denne rubrik var private bortrømningsannoncers antal allerede fra 1813 stærkt begrænset. De udfasedes i løbet af 1820'erne for helt at forsvinde i 1839. Parallelt med denne udvikling begyndte politiet at holde signalementsbøger og registre over særligt mistænkelige personer – viden, de brugte i deres egne eftersøgninger.⁴²

Denne udvikling kan i et vist omfang betragtes som led i politiets opgør med selvtægt. Mens andre statslige myndigheder satte system i deres brug af annoncering, var politiets egen brug heraf begrænset. I 1839 besvarede det københavnske politi 81 spørgsmål om deres arbejde fra kolleger i London. Her forklarede de trin for trin, hvordan man skulle eftersøge en bortløben person. De slog fast, at en annonce i avisen var absolut sidste udvej. Det var langt mere gavnligt at skrive til andre politikredse og færgesteder først.⁴³ Disse utrykte signalementer havde slående ligheder med de trykte bortrømningsannoncer fra sidste halvdel af 1700-tallet. Rationalet om selv at foretage en eftersøgning først mindede om det, der blev udtrykt, når godsejere i deres annoncer fra 1760'erne skrev, at de allerede havde foretaget forhør og forsøgt eftersøgning, inden de måtte opgive og skrive i avisen. Det udtrykker, at politiet nu havde ressourcerne til at klare opgaven.

Overordnet antyder udviklingerne i efterlysningernes volumen en historie, hvor de mange private annoncer i 1700-tallet kan læses som en form for projektion af husfaderens afgrænsede (og måske i stigende grad udfordrede) juridiske domæne. Sideløbende brugte staten mediet til at holde styr på deres notorisk mobile lejesoldater og til at indfange undslupne arrestanter.⁴⁴ Fra omkring år 1800 og frem foretog de statslige institutioner en vending, hvor brugen af annoncer blev systematiseret, imens politiet institutionaliserede parallelle overvågnings- og kontrolpraksisser.

EFTERLYSNINGERNES SPROG

Efterlysningerne udfoldede sig i et sprog med en begrænset variation i både form og indhold. I videnshistorien har Ellen Kreftning formuleret ideen om en "kundskabsform" eller "vidensformat." Ideen er, at formater "fungerer som ferdige 'pakkeløsninger' når ny kunnskab skal kommuniseres. De tilbyder allerede etablerede koder og kunnskavsmæssig innhold."⁴⁵ Efterlysningen indledes typisk med at etablere grundpræmissen: Person x er forsvundet fra situation y. Herefter følger en mere eller mindre udførlig beskrivelse af personen. Til sidst findes typisk en henvendelse til offentligheden. Hvert af disse elementer kan have en række variationer, og i særlige tilfælde kan et enkelt ele-

41 Albech: *Historiske*, 24f.

42 Pedersen: *Kontrol*, 222f.

43 Pedersen: "Københavns politi 1839", 263-268.

44 Under Treårskrigen steg antallet af annoncer til et volumen, ikke set siden 1820'erne.

45 Kreftning og Eriksen: "Formens", 32.

ment være fraværende. Det ændrer dog ikke på, at “formatet” er med til at gøre denne viden virksom ved at tilbyde bådeannoncør og læser genkendelighed, troværdighed og autoritet.

Det etablerede format udfordrer imidlertid læsningen: Hvordan kan vi sige noget kvalificeret om sproget i en seriel kilde karakteriseret af monotoni? Risikoen for at stirre sig blind (eller i hvert fald træt) er overhængende. Her vil vores strategi være en fjern læsning (distant reading). Dermed ikke sagt, at vi ikke kender stoffet indgående – det skulle trods alt først transskriberes. I de senere år har forskellige metoder til fjern læsning gjort indtog i historiefaget. I vores optik må en sådan strategi først og fremmest sigte på at identificere sammenhænge i tekster, da ords betydning netop etableres qua relationelle forbindelser. En metode, der synes velegnet, er derfor en semantisk visuel netværksanalyse. Pointen med den visuelle netværksanalyse (der adskiller sig fra en rent statistisk netværksanalyse, der groft sagt kun visualiserer for at formidle) er igennem visualisering at nå til en forståelse af netværksstrukturer. Anders Kristian Munk og Tommaso Venturini har formuleret målet som at transformere en ellers uoverskuelig masse af data “into a relational landscape whose features can be grasped by the common topographical notions of regions, zones, peripheries, centers, bridges, etc.”⁴⁶ Metoden kan forstås som en afart af “eksplorativ dataanalyse”, et begreb udviklet allerede i 1970’erne af statistikeren John Tukey, der understregede nytten af visualisering som en iterativ proces, der genererer nye spørgsmål og forståelser.⁴⁷ Her er visualiseringen med andre ord en grundlæggende del af undersøgelsesprocessen. Samtidig er det afgørende at forstå, at visualiseringen ikke giver nogen svar. Den er deskriptiv og peger imod mønstre i materialet. Mønstrene forklarer aldrig sig selv, og det er forfejlet at forvente, at den fjerne læsning står alene. Teknikken betyder derfor ikke en tilbagevenden til et materielt kildebegreb, hvor empirien indeholder sine egne sandheder. At tilgangen er deskriptiv, betyder imidlertid heller ikke, at den blot visualiserer det, vi allerede ved. Det, visualiseringen beskriver, er både indhold og strukturer i materialet. Vi ville i nogle tilfælde kunne beskrive disse strukturer med baggrund i en mere traditionel læsning. Men vi ville have svært ved at sige noget om, i hvor høj grad de var til stede. Samtidig gør den strukturerede læsning vha. computeren det muligt at krydstjekke vores kvalitative læsning: Ser vi nu også det, vi forventede at se? Og ser vi måske noget mere end forventet?

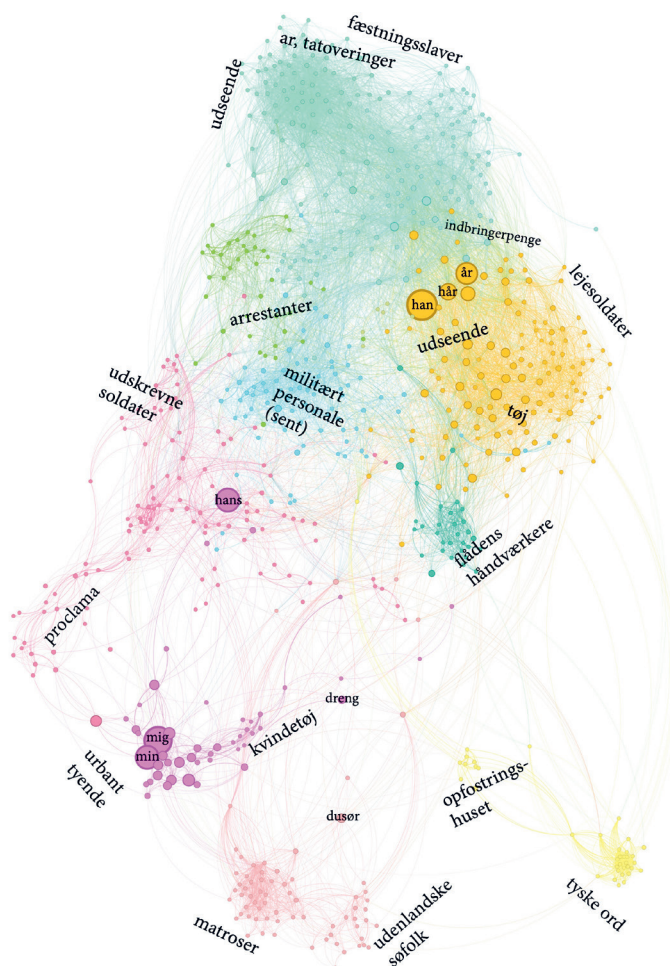
Der er forskellige strategier, når man søger semantiske sammenhæng i tekst. I første omgang har vi forfulgt den måske mest simple: Ord har en forbindelse til andre ord, når de optræder i samme tekst.⁴⁸ Fordi teksterne typisk kun handler om én person, er relativt korte (medianen er 70 ord), og fordi der er mange tekster, giver strategien mening. I et korpus af længere tekster vil stort set alle ord være forbundne, og visua-

46 Venturini og Munk: *Controversy*, 201.

47 Tukey: *Exploratory*.

48 Forinden var materialet filtreret vha. en stopordliste med fyldord. Denne blev også etableret iterativt og manuelt. Det har ikke været muligt systematisk at ensrette stavemåder eller opstamme ordene, da de eksisterende maskinlæringsmodeller til identifikation af ordklasser har en lav præcision på dansk før år 1900.

liseringen vil blive en ulæselig hårbold. For hvert ordpar lavede vi en optælling af antal gange, de optrådte i samme tekst. Vi udregnede desuden en korrelationskoefficient mellem hvert ordpar.⁴⁹ I udgangspunktet var der over tre millioner ordpar i datasættet. For at kunne visualisere måtte vi derfor filtrere ved at definere en tærskel: Vi endte på et kriterium, hvor to ord blev defineret som forbundne, hvis de optrådte mere end 3 gange sammen og havde en korrelationskoefficient på mindst $+0.10$.⁵⁰ Herefter importerede vi datasættet i netværksvisualiseringsprogrammet Gephi og visualiserede ordforbindelserne. En yderligere filtrering var nødvendig. Her filtrerede vi på antallet af forbindelser knyttet til hvert punkt (i dette tilfælde ord).⁵¹ Dette fjernede en række ord, der kun var forbundne med få andre ord. Figur 3. viser den bearbejdede version.

Figur 3. Ord og deres sammenfald i annoncerne. Manuelt annoteret.

Se fuld version på <https://github.com/HisLabAAU/efterlyst>

49 For den tekniske læser: phi-koefficienten.

50 En teknisk gennemgang af denne metode findes i Silge og Robinson: *Text Mining*, 45-67.

51 Såkaldt degree. En pædagogisk introduktion til disse begreber findes i Grandjean og Jacomy: "Translating".

Netværkets form etableres af den såkaldte ForceAtlas2-algoritme. Hvert punkt placeres først tilfældigt, hvorefter punkter frastøder hinanden, hvis de ikke er forbundne, men tiltrækkes, når der er en forbindelse. Graden af tiltrækning er påvirket af en forbindelses vægt – i denne graf defineret som korrelationskoefficienten. Desto højere korrelation desto mere tiltrækkes to ord af hinanden. Resultatet bliver, at ord klumper sig sammen i synlige klynger. Størrelsen af punkterne er bestemt af deres rå hyppighed i efterlysningsdatasættet som helhed. Store punkter repræsenterer således hyppige termer. Farverne indikerer såkaldt modularity class – et udtryk for forbundethed i klynger udregnet gennem en non-deterministisk algoritme, der går igennem hele grafen og bid for bid forsøger at dele den op i grupper, der er mere internt end eksternt forbundne. At den er non-deterministisk betyder, at hvis man kørte algoritmen igen, ville man for hvert rul få et andet resultat, der ikke afviger fuldstændig, men alligevel godt kunne give et andet udtryk.

På et overordnet plan fortæller visualiseringen os, at variation i efterlysningernes sprog og det tilhørende vidensformat knytter sig til forskellige grupper. Ord klumper sig sammen i klynger, der kan knyttes til beskæftigelse eller juridisk status. Samtidig peger visualiseringen både imod steder, hvor grupper er klart afgrænset, og steder, hvor sproget om forskellige grupper flyder sammen. Denne intuitive repræsentation af overlap er en fordel ved metoden i forhold til mange former for statistisk "clustering", der ofte opererer med hård kategorisering, hvor hvert element tilhører en enkelt kategori.

Ved første øjekast ses den store gruppe af nært forbundne klynger i toppen af grafen. At disse klynger optræder sammen, indikerer, at vi her finder nogle mønstre, der ikke er klart adskilte. Ordene knytter sig til beskrivelsen af mandekroppe, ansigter og tøj. De grønne klynger knytter sig til efterlysninger af bortløbne fra straffeanstalter – særligt slaverierne, hvor mandlige forbrydere udførte lænket straffearbejde for hæren.⁵² Den store orange gruppe domineret af ordet "Han" indeholder både en lang række ord knyttet til udseende og til militære kompagnier og regimenter. Dette er delvist forbundet til en mindre klynge, hvor ordene afslører, at dette er termer, der findes hyppigt i efterlysninger af søetatens stab af "tømmermænd", der blev udskrevet til at arbejde på Holmens skibsværft. Disse blev alle efterlyst fra 1798 til 1812 af overekvipagemester Kierulff, og var inddelt i "stokke", "klasser" og numre. Vi finder også den lysere blå klynge, der knytter sig til bestemte militære kompagnier og bataljoner. Disse adskiller sig fra den orange militærklynge. Sidstnævnte peger imod annoncer om udskrevne landsoldater fra perioden efter Englandskrigene, hvor disse oftest identificeres på lægdsnummer, uniformer og hjemstavne. De nære forbindelser imellem disse klynger fortæller os, at annoncer, der omtalte fængslede mænd, hærens soldater og søetatens håndværkere, havde et delvist overlappende vokabular, som adskiller sig fra de grupper, vi finder i resten af grafen. Formen på netværket kan guide en tættere læsning. Eksempelvis ser vi, at ord knyttet til tøj primært findes i den lyseblå og i nedre del af den orange klynge. Modsat finder vi nogle meget specifikke og unikke kendetegn i den

52 Tugthusene benyttede også mediet, men mindre hyppigt, fordi flugtraterne var lavere. Valentin: *Feelings*, 257-280.

lysegrønne klynge øverst til venstre. Nok blev soldater og fæstningsslavers ansigter og kroppe beskrevet ens, men fæstningsslavernes fangedragter (oftest kaldet slavekjoler i annoncerne) behøvede ikke samme detaljegrad. Det gjorde derimod deres krogede fingre og tatoveringer.

Andre steder i grafen finder vi klart adskilte klynger. Den røde klynge nederst knytter sig eksempelvis til matroser, der beskrives i et sprog, som har færre ligheder med beskrivelserne af holmens tømmerstab, end man kunne have forventet. Man ser, at denne klynge har en mindre kløft løbende igennem sig. Denne antyder en forskel på sproget om matroser knyttet til danske skibe og matroser knyttet til udenlandske skibe – afsløret af tilstedeværelse af den kgl. waterskout i den venstre underklynge og konsuler og mæglere i den højre. Her findes også løftet om en "douceur" – et udtryk, man også finder i nogle privat indrykkede annoncer. I den førømtalte øverste gruppe findes derimod "opbringer" – og "indbringerpenge" – navne på den faste sum, man kunne få ved at pågribe både en lejesoldat og en bortløbet straffefange.

Den lyserøde klynge er måske den mest interessante. Den synes at sprede sig mærkeligt. Den har et fikspunkt i klyngen centreret om termen "mig". Her finder vi udtryk, der knytter sig til henvendelser til publikum – at "tilkendegive" et "opholdssted" og advarslen om at "huse eller hæle". Tæt forbundet dertil findes stedord, der knytter sig til kvinder, og en lille gruppe af ord, der beskriver deres tøj. At klyngen er lille, har at gøre med det simple faktum, at kvinder blev efterlyst sjældnere end mænd (ca. 1:4), men også, at der her var mindre variation i vokabularet. Klyngen er mod højre forbundet til ordet "dreng", der længere mod højre er knyttet til nogle ord relateret til omtale af det statslige opfostringshus. Mod venstre knytter klyngen sig til en mindre fasttømret række af ord, hvor nogle synes at handle om manglende betalinger og gæld. Mod toppen forbindes denne klynge gennem ordet "hans" til gruppen vedrørende militært personale. Denne lyserøde klynge og dens rodede topografi knytter sig især til de private annoncer, der definerede genren i perioden fra 1780'erne og indtil ca. 1813. Det omtalte "mig" er således husbonden, der efterlyser sin tjenestepige, eller mesteren, der efterlyser sin læredreng (der nogle gange kom via Opfostringshuset). Beskrivelsen af kvinders udseende var forskellig nok fra beskrivelsen af mænds til at afkoble disse. Kvinder blev oftest beskrevet alene gennem deres tøj (skørter, kyser, forklæder, kapper), der havde andre farver (blåt, hvidt, blåternet) end mænds. Kvinders kroppe eller ansigter blev beskrevet sjældnere end mænds. Den samme forskel findes dog også for mandligt tyende og læredreng, der heller ikke blev beskrevet med samme detaljegrad som andre mænd.

Netop termernes anknytning til køn synes at kræve yderligere bearbejdning af netværket. Ved at filtrere yderligere træder en anden, og på sin vis mere elementær, forskel frem i figur 4. Vi kan tænke dette mere skarpe mønster som kontrasten mellem to basale konfigurationer af vidensformatet: hhv. husbondens efterlysninger af medlemmer af dennes husstand, modsat statens upersonlige beskrivelse af bortløbne kroppe. Nuancen af det enkelte punkt afspejler et forsøg på at skabe en indikator på en terms kønnethed. Dette er gjort ved at udregne hvert ords korrelation med de mest hyppige stedord for hhv. mænd og kvinder (hhv. "han" og "hende"). Disse er herefter trukket fra

mediet blev rettet mod skiftende grupper. En anden tilgang til en fjern læsning kan indfange noget af denne dynamik. Ser vi på bestemte udtryks hyppighed (som en andel af det samlede ordkorpus i et givet år), kan vi se dynamikken. Fra begyndelsen af 1800-tallet og frem fylder ord fra den øverste del af grafen proportionelt meget mere. Gradvist blev efterlysningen en genre, der fortrinsvist rettede sig imod mænd. Mediet var henvendt til den samme offentlighed, men blev mere detaljeret i sine beskrivelser og målrettet i, hvem det beskrev. Ser man på korrelationskoefficienter er det f.eks. slående, at der er en (i konteksten) stærk korrelation (+0.49) imellem ordene “år” og “hår”. Umiddelbart har hår og alder intet med hinanden at gøre (skaldethed undtaget). Korrelationen forklares imidlertid med, at annoncernes vidensformat med tiden udviklede sig mod at gengive både alder og udseende – og at annoncørerne, der i stigende grad var staten selv, havde sådanne data på hånden.

Netværket i figur 3 struktureres i høj grad af bestemte samfundsgrupper, der fremstår mere eller mindre nært beslægtede qua ligheder i det sprog, der beskriver dem. Groft sagt betyder dette, at vi med rimelighed kan sige, at vidensformatets variation i en dimension knytter sig til samfundsgrupper. Som figur 4 viste, kan teknikken gennem filtrering imidlertid også antyde, at formatet i en anden dimension er struktureret af køn. Men materialet har flere dimensioner. Parallelt med denne udforskning gennem netværksvisualisering forsøgte vi også andre strategier til en fjern læsning af teksterne. En af disse var såkaldt *topic modelling* – en usuperviseret maskinlæring, hvor computeren identificerer emner på tværs af et tekstkorpus baseret på de ord, der indgår i hver tekst.⁵³ En tekst forstås her som en blanding af forskellige emner eller *topics*. Fortolkningen begyndte med 26 emner identificeret af algoritmen. Mange af disse knyttede sig også her til specifikke grupper og var derfor ikke overraskende. I et forsøg på at finde nogle andre mønstre reducerede vi derfor antallet af emner ved hjælp af en simpel clustering-algoritme (kmeans). Dette dannede ni grupper af emner.⁵⁴ Mest informativ blev øvelsen, når vi filtrerede yderligere. Flere af de tilbageværende emnegrupperinger knyttede sig stadig til bestemte erhverv eller samfundsgrupper. Imidlertid identificerede teknikken også enkelte grupper af emner, der knyttede sig til brug af mediet. Disse var mere interessante, og vi brugte dem derfor som basis for en kategorisering af hver tekst. Denne strategi er pr. definition forsimpelende, fordi en tekst altid præges af flere emner. Hvis 39 % er emne 1, og 28 % er emne 2, bliver teksten her tilknyttet emne 1. Dermed behandles emnerne her som om, at de var gensidigt udelukkende, hvor der reelt findes overlap. Alligevel fandt vi øvelsen nyttig, fordi den gjorde det muligt at tænke en emnemæssig udvikling. Resultatet skal derfor læses mere som en abstrakt model end som en empirisk beskrivelse. De fire emnegrupper/tematikker har vi givet overskrifterne *Stat*, *Omsorg*, *Pågribelse* og *Jura*. Deres fordeling over tid ses i figur 5.

53 Vi har her benyttet en såkaldt *Latent Dirichlet Allocation*.

54 Metoden er beskrevet i Silge og Robinson: *Text Mining*, 89-96.

Annoncer pr. tema over tid.

Figur 5.

Temaet om stat handler om statslige institutioner, der på tværs af sektorer bruger mediet og derved aktiverer offentlighedens øjne. Denne tematik er åbenlyst også definerende for brugen af efterlysninger i dag. Det samme gør i nogen grad tematikken omsorg, der præger annoncer, hvor nogen er forsvundet (men ikke nødvendigvis bortløbet) – måske forført eller i sindsforvirret tilstand. I materialet findes sådanne annoncer ofte fra private annoncører, der savner børn eller andre familiemedlemmer. I avisspalterne kan disse annoncer nogle gange være svære at skelne fra annoncer, hvor man savner bortløbne hunde eller andre kæledyr. Et eksempel er ”Slaven Stær”, der blev efterlyst ad flere omgange i 1818. Først ved anden annonce blev det tydeligt for os, at der efterlystes en talende sangfugl.⁵⁵ Omsorgstematikken vokser, imens de private annoncer ellers forsvinder efter 1810. For offentligheden blev mediet således i stigende grad brugt, når nogen var forsvundet. Annoncer fra staten kunne også være præget af samme tematik, f.eks. under Treårskrigen, hvor soldater, man frygtede dræbt, blev efterlyst.⁵⁶ De sidste to temaer – Pågribelse og Jura – knytter sig mere entydigt til de private annoncer. I begyndelsen af perioden er pågribelsestemaet dominerende. Dette er defineret ved at rette sig imod at få den efterlyste identificeret og bragt tilbage. Sådanne annoncer kan indeholde trusler eller incitamenter og vil som udgangspunkt næsten altid indeholde en eller anden grad af personbeskrivelse – tilstrækkeligt til at få personen identificeret. Dette tema definerer også annoncer om f.eks. matroser i handelsflåden. Den statslige

55 Annoncen lyder: ”Da Slaven Stær er bortrømt af sit Buur, saa anmodes Anholderen at tilbagegive ham til Eieren i Klosterstrædet Nr. 71 og 72 den Sal, imod en Douceur. Han er kjendelig derved, at han er sort- og hvid- spraglet paa Brystet, snakker lespende Tydsk og Dansk, fløiter, men falsk, tigger aldrig, og ligner indvaaneren i Gothersgaden deri, at han just nu fælder.”

56 Annoncerne fra Treårskrigen var forskellige fra tidligere soldaterannoncer, idet soldaternes fødested, lægdsnummer, og seneste udstationering ofte blev nævnt.

tematik var selvfølgelig også ofte rettet mod pågribelse. Alligevel giver det mening at skelne, da vokabularet i høj grad er forskelligt – som vist med figur 3.

Den sidste tematik har vi kaldt "Jura". Her er der tale om annoncer, der defineres af udtryk, der skriver dem ind i en juridisk kontekst. Disse præges altovervejende af private annoncører. Det kan f.eks. være, at disse bekendtgør, at den bortløbne har frastjålet dem noget, og at annoncen handler om at få genstandene (eller forudbetalt løn), men ikke nødvendigvis personen, tilbage. Det handler ofte om at fraskrive sig ansvar, og en hyppig formulering er i denne kontekst, at personen er løbet væk "uden årsag".⁵⁷ Et andet træk ved denne tematik handler om at bekendtgøre, at man ikke må betro den bortløbne noget i husbondens navn. I figur 4 finder vi primært disse ord i den venstre klynge, og de to teknikker peger således her imod samme mønster. Tematikken er dominerende omkring år 1800, hvor avisernes sider blev flettet ind i disputer mellem tyende, lærlinge eller svende på den ene side og deres arbejdsgivere på den anden. Dette kommer tydeligst til udtryk ved, at det er i denne periode, at man regelmæssigt finder den efterlyste svare igen. Da nagelsmedsvenden Jens Andersen den 22. marts 1786 eksempelvis opdagede, at han var blevet efterlyst for at have "bortgaet fra Raadvads Fabrike [...] uden noget med sig havende Beviis eller Tilladelse" samt ovenikøbet var blevet truet med at "Tiltale efter de for bemeldte Fabrik allernaadigste confermerede Privilegier", var han af den klare overbevisning, at han bestemt ikke var rømt. Han svarede igen:

Da jeg er kommen i Erfaring, at jeg er efterlyst i Adresse-Contoires Aviser, som en Bortrømt fra Radvads Nagelsmedfabriqve; saa tilkiendegives herved, at det er langt fra, at jeg er Rønningsmand, men har været nødt til at forlade Verket af 2 Aarsager, den første en haard Behandling mod mig, omenskiønt jeg var Svend, og den anden at jeg har faaet Skade i min høyre Haand, saa jeg er ganske udelig til det hurtige Nagelsmede-Arbeyde.⁵⁸

Arbejdsgiveren var uenig i Andersens udlægning af sagen og svarede igen i avisens spalter, at man bestemt ikke havde givet ham en "ubillig Behandling", og at det var "ganske urigtig", at "han skulle have forladt Fabriken formedels haard Behandling". Afslutningsvis bemærkede fabrikken, at "Flere offentlige Bekiendtgjørelser, end denne, indlade vi os ikke udi med Jens Andersen, men forbeholder vores og Fabriqvens lovlige Ret i alle muelige Tilfælde".⁵⁹

Nogle gange var det pårørende, der tog kampen op. Et eksempel findes fra 1821, hvor madam Gothschalk forsvarede sin søn Salomon Gothschalks beslutning om at rømme, fordi han var blevet "slaaet for en ringe Forseelse i Professionen".⁶⁰

57 Hvis man var blevet slået for en ringe forseelse i professionen eller mishandlet uden årsag, var det juridisk tilladt for tyende at rømme arbejdspladsen. Se Østhus: *Contested*, 262.

58 Kbh. Adresseavis, 22. marts 1786.

59 Kbh. Adresseavis, 26. maj 1786.

60 Kbh. Adresseavis, 14. september 1821.

Politiretten og dens rolle i forhold til at mediere konflikter på arbejdsmarkedet fylder mere og mere i annoncer, der knyttes an til tematikken Jura. I begyndelsen af 1780'erne løb reberdrengen Lars Christensen hele fire gange over to år væk fra sin tjeneste hos Peter Appleby i Christianshavn. Hver gang blev han efterlyst. Til sidst blev han dømt ved politiretten til at betale en erstatning på 129 rigsdaler – en dom, der blev bekendtgjort i avisen.⁶¹ Dog var sådan en dom ikke altid enden på rømningerne, som ses i et tilfælde fra 1810, hvor tjenestepigen Marie Frederikke Friis blev efterlyst af sin husbond. Hun mødte sidenhen op i politiretten, hvor hun blev dømt til at vende retur, men hun dukkede aldrig op i samme tjeneste. Dette faktum sørgede husbonden for at nævne i en opfølgningsannonce.⁶² I et overordnet perspektiv synes dette fænomen at knytte sig til en historie, hvor byens arbejdsmarked udviklede sig langsomt fra at være struktureret om forholdet mellem husbond og subjekt til et forhold mellem kontraktligt forpligtede parter.

Vidensformatet og dets variationer knytter sig på denne vis til en vifte af praksisser. De kunne handle om at facilitere en form for social vold, hvor den efterlyste ikke længere kunne bevæge sig frit uden at blive pågrebet og ført tilbage. De kunne handle om en form for social affektion, der ligeledes sigtede på at få en person tilbage, men ikke blot i funktion af arbejder. Det kunne dreje sig om et familiemedlem, annoncøren nærede omsorg for, eller en arbejder, hvor annoncøren udtrykte, at den bortløbne gerne måtte søge andet arbejde, såfremt de kom hjem og fik fripas først. I både social vold og affektion skulle efterlysningen genskabe båndet mellem annoncøren og den efterlyste. Men det kunne også handle om at kappe båndet, f.eks. når annoncøren bekendtgjorde, at vedkommende ikke længere hæftede for stiftet gæld.

EFTERLYSNINGERNES AFLEJRINGER

Ovenfor bemærkede vi, at politiets tilstedeværelse i materialet ikke vokser nævneværdigt over tid. Dette er overraskende, fordi vi har at gøre med en periode, hvor politiinstitutionen udviklede sig dramatisk – især i hovedstaden. Som dokumenteret af Karl Peder Pedersen var en meget stor del af den sene enevældes politi gearret mod overvågning, og perioden fra 1810'erne og frem affødte en lang række af dokumentations- og identifikationspraksisser. Avisannoncering var kun i sjældne tilfælde en af dem. Det på trods er det i dag netop politiet, der benytter det, der kommer tættest på mediet, når de igennem pressemeddelelser fodrer nyhedsmedier med beskrivelser af mennesker.

Mediet blev således ikke direkte overtaget af politiet, men har alligevel ekko i politiets virke. Politiet efterlyste personer via en udbredt korrespondance med lokale politimyndigheder. Det gradvise fald i annoncevolumen efter år 1800 synes delvist at knytte sig til denne proces. Alligevel kan vi også se statslige aktører gøre aldeles bevidst brug af mediet i samme periode. Dette peger i nogle tilfælde imod et slægtskab mellem avisefterlysningernes organisk udviklede sprog om identifikation og identitet og nye statslige praksisser for registrering og dokumentation af individer. Den kontrolpraksis,

61 Kbh. Adresseavis, 28. april 1783.

62 Kbh. Adresseavis, 3. juli 1810.

der på mange måder definerer statens virke især mod 1800-tallets slutning, har dermed bånd til en langt ældre historie, der knytter sig til både statslige og ikke-statslige aktører og kontekster.

Vi vil illustrere dette med det, som måske er det første eksempel på systematisk statslig registrering af individers udseende.⁶³ Fra 1807 førte myndighederne en protokol over signalementer ved fængslet Stokhusslaveriet i København.⁶⁴ Den eksisterede parallelt med et ældre mandtal, der fortalte om personens forrige levevej og forbrydelse. Signalementet handlede om personens krop og i nogle tilfælde adfærd. Lignende protokoller blev indført ved landets øvrige slaverier, men har ikke overlevet fra begyndelsen. Første kendte tilsvarende protokol fra et tugthus findes fra 1822.⁶⁵ Det er muligt, at Stokhusslaveriets standardiserede protokol, hvor hver eneste fange fik registreret et signalement, byggede på en ældre, mindre formaliseret praksis. I hvert fald ser man tydeligt, at slaverierne allerede før dette var i stand til at give præcise og relativt standardiserede signalementer, når de efterlyste. Indtil 1807 skete dette dog ikke hver gang, straffefanger løb bort. De detaljerede mandtal fra slaverierne – en registreringsform, der går helt tilbage til slutningen af 1600-tallet – gør det muligt at udregne pålidelige flugtrater.⁶⁶ Først efter 1807 og etableringen af signalementsprotokollen synkroniseres disse med antallet af annoncer.

At skabelsen af protokollen knytter sig direkte til aviserne, ses tydeligst af en ordre af 11. maj 1807 til kommandantskabet på Kronborg, hvor der også fandtes et slaveri. Her blev det påbudt at føre en tilsvarende (nu tabt) signalementsprotokol over fæstningens straffefanger. Hvis vi læser dette som markør for en begyndende modernitet, må vi tilføje, at denne viser sig på en ganske trivial facon. Påbuddet er del af en liste, der indledes med at fortælle, at slavegevaldigernes (fangevogternes) antal skal forøges, og at hver gevaldiger foruden "sin sædvanlige Mundering" skulle have "en Skilderkjole eller Caputkjole, for at kunne i al slags Veirligt skiule sine medhavende Vaaben."⁶⁷ Gevaldigerne var berettiget til at skyde, hvis en fange løb væk eller opførte sig oprørsk.⁶⁸ Først i punkt to blev det bekendtgjort, at der for slaverne i alle rigets fæstninger skulle føres "et nöiagtigt Signalement". Ordren påbyder, at signalementet skal forfattes af den jurisdiktion, hvor fangen er dømt. Af Stokhusets protokol virker det som om, at denne praksis bortfaldt, for signalementerne er fra start særdeles standardiserede. Ordren specificerer i tredje punkt signalementets brug:

3. Naar en Slave undviger, besörger vedkommendes Gouvernement eller Komandantskab strax hans Efterlysning i Aviserne med Anför-sel af hans Signalement, saaog stikbreve til vedkomendes Øvrighe-

63 Der kunne argumentere for, at lægdsrullerne løb forud herfor. Disse var dog typisk langt mindre systematiske.

64 Rigsarkivet, Københavns Stokhus, Signalementsprotokol, 1807-1832.

65 Rigsarkivet, Viborg Tugthus, Signalementsbog, 1822-1850.

66 Data er tilgængelige på https://carceralcph.shinyapps.io/carceralcph_web/ (17.10.2023).

67 Rigsarkivet, Generalaudtøren, Audtøren for Kronborg Fæstning, F. Slavesager, 1795-1815, Påbud til kommandanten på Kronborg 11. april 1807.

68 Heinsen: "Slaveriet".

der, hvorimod hans Eftersættelse ved militære Commandoer kan bortfalde.⁶⁹

Når fanger flygtede, hvilket skete ofte, da arbejdet foregik udendørs og under relativt dårligt opsyn, havde det været praksis at udsende grupper af fangevogtere og soldater langs landevejene eller til velkendte skjulesteder. Nu overtog avisen altså denne funktion. Samtidig ser vi omtale af stikbreve, altså skriftlige efterlysninger, der var hyppigt brugt af politiet.

De første signalementer i protokollen af 1807 vedrørte de fanger, der på daværende tidspunkt havde siddet længe tid i Stokhusslaveriet. Protokollen var opdelt i ærlige og uærlige fanger, hvor sidstnævnte var piskede og/eller brændemærkede af en bøddel og bar et særligt stigma. Blandt de ærlige vedrørte første signalement Rasmus Jensen Wendel, der havde siddet i fængsel i næsten 25 år og i øvrigt var "invalid og kan hverken gaae eller see". Måske af samme årsag var der ikke mere at skrive om ham. Signalement nummer to, om Johannes Bræde, er derimod ganske typisk:

Jndkom d: 9d Juny 1790. Han er föd i Kiöbenhavn, 31 Aar, 58 Tommer höy, stærk af skuldre og been, rundt Ansigt, brune Haar, og blaae Øyne, meddelmaadig Næse, almindelig Mund, tatuert paa begge Arme; ugivt⁷⁰

Den anførte alder angav Brædes alder ved indsættelsen i 1790. Oplysningen var ligesom datoen for indsættelsen og fødestedet hentet fra mandtallet, men blev føjet ind her, måske for at lette en arbejdsgang, når en fange skulle efterlyses. Herved slap man for at slå op i to bøger for at kunne forfatte signalementet. Efter disse dublerede oplysninger fulgte først en række standardiserede formuleringer om kroppen. Højden var ofte anført i tommer. Skuldre og ben blev beskrevet samlet, ligesom nogle signalementer indeholdt en beskrivelse af statur og/eller legemsbygning. Herefter fulgte beskrivelsen af ansigtet, der kunne knyttes til en bestemt serie af adjektiver (runt, magert, langt etc.), hår og øjne efterfulgt af næse og mund. Til sidst blev der bragt en beskrivelse af særegne kendetegn. Med tiden blev disse mere detaljerede, og var Brædes signalement forfattet 15 år senere, havde vi vidst, hvad motiverne på armene forestillede. Oplysningen om ægteskab forsvandt derimod hurtigt fra protokollen. De fandtes også allerede i mandtallet, men skulle ikke bruges i annoncen.

Der er en bemærkelsesværdig grad af standardisering i dette sprog. Formuleringerne lånes fra den del af efterlysningsgenren, der handlede om desertører og flugtfanger. Fanger hvis udseende var usædvanligt, kunne af og til bryde konventionerne. Christen Hansen Blæsing, indsat i 1832, fik efter et ganske gennemsnitligt signalement tilføjet, at han havde "2 sortebruune Vorter under Höire Skulderblad af en Ærts störrrel-

69 Rigsarkivet, Generalauditøren, Auditøren for Kronborg Fæstning, F. Slavesager, 1795-1815, påbud til kommandanten på Kronborg 11. april 1807.

70 Signalementsprotokol 9.6.1790.

se endvidere een Fistel Aabning under den Naturlige aabning paa det Mandlige lem”.⁷¹ Beskrivelsen viser, hvordan det præcise sprog udfordredes, når det skulle beskrive det usædvanlige og måtte ty til metaforer. Og så viser den, at fangen var fuldt afklædt ved udfærdigelsen af signalementet, der må forstås som en del af fængslets indsættelsesritual.

Når fangen ikke var hvid, anvendte protokollen et racistisk vokabular med rødder i slaveriet i Atlanten. I 1800-tallet blev fanger i nogle tilfælde sendt fra Dansk Vestindien for at afsone. Det var f.eks. tilfældet med John Francis Michel, der ankom i 1834 og var født på St. Thomas. Efter standardformuleringerne om hans krop fulgte beskrivelsen af “sorte Øine, sort uldent Haar. Samboe-Couleur”.⁷² I William Smiths signalement fra 1825 var det beskrevet, at han var født i New York. Han fik tilføjet: “Hans Ansigtifarve sort. Haaret sort kruset, brune Øine. Han har iøvrigt Negerens Udseende, da hans Fader var Neger og Moderen Indianerinde. I panden og paa høire Arm har han Ar”.⁷³ Det racistiske vokabular var allerede kendt fra avisannoncerne om sorte personer i 1700-tallet.

Den høje grad af standardisering i protokollen betyder, at det ikke giver mening at se på ordsammenhænge defineret som ords optræden i den samme tekst. Til gengæld kan teksterne visualiseres som netværk på en anden måde. Her er den søgte sammenhæng ganske bogstavelig, nemlig at ord følger hinanden, et efter et andet. En sådan forbindelse er kendt som et “bigram”. De godt 2.000 signalementer kan derfor opdeles i sådanne ordpar og herefter udforskes visuelt. Den høje grad af standardisering har desuden gjort det muligt at ensrette stavemåder. Den resulterende visualisering ses i figur 6.⁷⁴

Visualiseringen kan næsten læses som en detaljeret version af klyngerne om straffefanger fra øverste del af figur 3, men fordi forbindelsen mellem ord er defineret anderledes, får vi her en fornemmelse for faste vendinger. Protokollens standardisering ses direkte i grafen, hvor hyppige tillægsord knytter sig til det begrænsede udvalg af navneord. Og vi ser, hvordan de særegne kendetegn nederst i grafen bliver til en særskilt klynge, der er mindre fortættet end de øvrige, da der her er en større variation i sproget. Her finder vi motiver for tatoveringer (Kristus og andre religiøse motiver, motiver knyttet til erhverv, initialer – familiemedlemmers eller ens egne), ar (nogle gange med antydninger af, hvordan de er erhvervet, der må stamme fra personen selv) og beskrivelser af krogede fingre, huller i ørene, sproglige færdigheder m.m. Tænder er næsten fuldstændigt fraværende – både her og i avissiderne.

Angivelsen af disse særlige kendetegn er netop kendetegnet ved denne gruppe. Det var også den gruppe, hvis signalementer (både før og efter 1807) var mest udførlige i beskrivelsen af kroppen. Vi kan med Foucault læse dette som et udtryk for, at de er genstand for en særlig magtteknik. Men vi kan også være realistiske: Disse oplysninger komplementerede for det simple faktum, at fangens tøj ikke kunne identificere

71 Signalementsprotokol, 25. maj 1832.

72 Signalementsprotokol, 30. april 1834.

73 Signalementsprotokol, 3. december 1825.

74 Kun forbindelser, der optræder to eller flere gange, optræder.

interaktioner i og omkring hovedstaden. Vi ved dog, at civile var særdeles aktive i at pågribe folk på flugt. Et studie af bortløbne straffefanger viser netop, at civile igennem hele perioden ofte stod for pågribelsen og dermed scorede opbringerpengene.⁷⁵ Enkelte eksempler antyder imidlertid også andre brugsscenarier. Fra en bevaret serie af korrespondancer til og fra slaveriet på Kronborg ses flere eksempler allerede i 1790'erne, hvor myndigheder rundt om på Nordsjælland havde pågrebet eller modtaget pågrebne løsgængere fra civile og først derefter havde kigget i avissiderne for at matche den person, der ikke kunne redegøre for egen færden, med dem, der var annonceret. Et eksempel er slaven Matthias Steinwandt. Han løb fra fæstningsslaveriet i juli 1793. Allerede samme dag blev der givet besked til København om at efterlyse ham og at lade politiet eftersøge ham.

Denne slave er ellers middelmaadig af statur, smal af lemmer, afskaaret sortebruun Haar, og nedkiæmmet for i Panden, sort Øyne, og seer got ud af Ansigtet, var iklædt en gammel graa Trøie, gamle Comisskoe paa fødderne og en gl: Rund Hat paa Hovedet.⁷⁶

Fordi Steinwandt bar mere end blot den almindelige fangedragt, var der rigeligt at gå efter. Allerede dagen efter var hans udseende beskrevet på tryk:

Fra Fæstningen Cronborg er den 28 Julii sidst undvigte ærlig Slave, Matthias Steinvandt, 23 Aar gammel, født i Kiøbenhavn, middelmaadig af Statur, smal af Lemmer, afskaaret sortebrun Haar, og nedkiæmmet for i Panden, sort af Øine, og seer got ud af Ansigtet, var iklædt en gammel graae Trøie, gamle Comis Skoe paa Fødderne, og en gammel rund Hat paa Hovedet; hvem som skulle forekomme denne Slave, bedes at anholde ham, og tilmelde Commandanten paa Cronborg saadant, da han strax skal blive afhentet.⁷⁷

Ved Køge blev annoncen nogle dage senere læst af forvalter Stehr, der fungerede som anklager i en sag mod en person i Køges arrest. Personen "kalder sig Christian Fridrichsen Johansen, som, skiøndt han benægter det, i alle Deelee saa ganske ligner Beskrivelsen af Slaven, at han ufeilbar maatte være den samme." Imidlertid havde Stehr en undren, for personen i arresthullet var pågrebet allerede 22. juli, altså 6 dage før den dato, avisannoncen fortalte, at Steinwandt var forsvundet. I sin meddelelse til Kronborg spurgte han, om der mon kunne være tale om en "Trykfeil fra Junii til Julii, thi da kunde det saa meget meere Stemme, siden han [den arresterede] angive at have gaaet om at

⁷⁵ Heinsen: "Runaway".

⁷⁶ Rigsarkivet, Generalauditøren, Auditøren for Kronborg Fæstning, F. Slavesager, 1694-1794, Kronborg 28. juli 1793.

⁷⁷ Kbh. Adresseavis, 29. juli 1793.

Betle i en 4 a 5 Uger.”⁷⁸ Men avisens oplysninger var korrekte. Den rigtige Steinwandt blev først pågrebet det følgende forår. Her havde han i Hamborg udgivet sig for at hedde Friderich Schlösser i forsøget på at lade sig hverve til Dronningens Livregiments.⁷⁹

KONKLUSION

Aviserlysningsneden nød en voldsom popularitet i perioden fra ca. 1780 til 1810. Dette knyttede sig til en periode, hvor der var opbrud i det københavnske arbejdsmarked. Imidlertid har genren og dens sprog også mere udstrakte historier. Efterlysning på tryk har været kendt siden 1600-tallet, ligesom genren havde åbenlyse slægtskaber med en række praksisser ved prædikestolen, galgen og på landevejen.⁸⁰ Fra midten af 1700-tallet til midten af 1800-tallet var genrens centrale udvikling i høj grad knyttet til, at staten overtog et sprog, der tidligere havde været domineret af private aktører. Dette foregik delvist i takt med, at staten tog mere og mere fat i det, der tidligere var et patchwork af suverænitet og jurisdiktioner. I processen udviklede vidensformatet og dets vokabular sig, men beholdt sin grundform.

Netop denne udviklingshistorie giver os en dybere forståelse for statens udvikling i 1800-tallet. Elementet af forandring skal ikke underkendes. Århundredet bød på en række nye institutioner til overvågning, kontrol og straf. Ved århundredets udløb var identifikations- og registreringsteknikker langt mere avancerede, end det var tilfældet 100 år forinden. Men det var måske ikke så meget en “fødsel”, for nu at bruge Foucaults metafor, som en “adoption”. Statens magtteknikker hvilede i hvert fald på en række vidensformater med hver deres vidtforgrene historier. Aviserlysningsnederne og dens sprog om individ og krop var et af disse. Dette vidensformat binder sig ikke entydigt til nogen af 1800-tallets “nye” institutioner (politi, cellefængsel, sindssygeanstalt), men satte aflejringer i sådanne institutioners vidensformer.⁸¹

En anden måde at formulere det kunne lyde: Den moderne stat blev til ved de forhåndenværende midler. Et af disse midler var et sprog om identitet opbygget over århundreder og i brug i en lang række kontekster – fra storbyen København til plantagekolonier på den anden side af Atlanten.⁸² Det havde en spændvidde, så det kunne målrettes alle befolkningsgrupper. Samtidig havde det et format, der var fasttømret nok til, at det var velkendt og kunne forstås og bruges af en lang række aktører. Da staten i begyndelsen af 1800-tallet begyndte at dokumentere udseende, gjorde den det således i et sprog om krop og identitet, der allerede var veletableret. I tilfældet med signale-

78 Rigsarkivet, Generalauditoren, Auditoren for Kronborg Fæstning, F. Slavesager, 1694-1794, skrivelse til Kronborg fra Gammelkøgegaard 8. august 1793.

79 Rigsarkivet, Generalauditoren, Auditoren for Kronborg Fæstning, F. Slavesager, 1694-1794, notits til kommandanten på Kronborg 1. maj 1794.

80 Om identifikationsteknologier i langt perspektiv se Groebner: *Who Are You?*

81 Netop forsorgen kom i høj grad til at bruge efterlysninger. En nylig undersøgelse af ø-anstalten Livø viser, at de anbragtes signalementer florerede i lokalaviserne, når de stak af. Duedahl og Hagstrup: *Afvigernes ø*.

82 Efterlysningsannoncer i koloniale aviser er del af kildegrundlaget i projektet *In the Same Sea* ledet af Gunvor Simonsen. Se også specialet “Bortløbne slaver i Dansk Vestindien” af Pernille Wolff-Tæstensen.

mentsprotokollen fra Stokhusslaveriet gjorde staten da også netop dokumentationen af individet til del af sit virke med direkte henvisning til avisefterlysning.

Historien om denne udvikling behøvede ikke en fjern læsning ved hjælp af computeren. En kvalitativ tilgang kunne have identificeret de samme tilfælde af kontinuitet. De digitale metoders styrke er først og fremmest at kunne beskrive, og efterlysningernes omfang gør netop en egentlig beskrivelse af deres mønstre og format vanskelig. Men hvis det etablerede vidensformat bidrog til at gøre avisefterlysning til en nyttig praksis for en foranderlig skare af aktører, må formatets mønstre tænkes med som en central del af den historie. I denne artikel har vi brugt forskellige teknikker til at identificere og beskrive disse mønstre. I forsøget håber vi at have vist nogle af de muligheder, der findes i koblingen af en historiserende læsning og en utrættelig computer.

PUBLICERET MATERIALE

- Albech, M.P.: *Historiske, politiske og statistiske Efterretninger om Københavns Adresse-comptoir*. København: Paa Forfatterens Forlag, 1841.
- Andersen, Lars: *Den glemte inkvisition*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 2019.
- Blom, Astrid: "Vom Adressbüro zum Intelligenzblatt: Ein Beitrag zur Genese der Wissensgesellschaft". *Jahrbuch für Kommunikationsgeschichte* 8, 2006, 21-44.
- Bly, Antonio: "'Pretends he can read': Runaways and Literacy in Colonial America, 1730-1776". *Early American Studies* 6 (2), 2008, 261-294.
- Bly, Antonio: "Indubitable Signs: Reading silence as text in New England runaway slave advertisements". *A Journal of Slave and Post-Slave Studies* 42 (2), 2021, 240-268. <https://doi.org/10.1080/0144039X.2020.1801069>
- Bönning, Holger: "Pressewesen und Aufklärung: Intelligenzblätter und Volksaufklärer". I Sabine Doering-Manteuffel m.fl. (red.): *Pressewesen der Aufklärung: Periodische Schriften im Alten Reich*. Berlin: De Gruyter, 2001, 69-119.
- Bücher, Karl: "Das Intelligenzwesen". *Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft* 75 (3), 1920, 326-345.
- Doering-Manteuffel, Sabine m.fl. (red): *Pressewesen der Aufklärung: Periodische Schriften im Alten Reich*. Berlin: De Gruyter, 2001.
- Clavin, Matthew: "Runaway Slave Advertisements in Antebellum Florida: A Retrospective". *The Florida Historical Quarterly* 94 (3), 2016, 426-443.
- Davidson, Jacob Gabriel: *Fra vore Fædres Tid: Skildringer og Skitser*. København: Gyl-dendal, 1884.
- Duedahl, Poul og Maria Clement Hagstrup: *Afvigernes Ø*. København: Gads Forlag, 2023.
- Duedahl, Poul, Gitte Bergendorff Høstbro og Peder Wodskou Christensen: *Forbrydelsens ansigt*. København: Gads Forlag, 2016.
- Engberg, Jens: *Det Daglige Brød: Bønder og arbejdere 1650-1900*. København: Politikens Forlag, 2011.
- Franklin, John Hope og Loren Schweninger: *Runaway Slaves: Rebels on the Plantation*. Oxford: Oxford University Press, 1999.

- Glenthøj, Rasmus & Morten H. Ottosen: *1814: Krig, nederlag, frihed: Danmark-Norge under Napoleonskrigene*. København: Gads Forlag, 2014.
- Grandjean, Martin og Mathieu Jacomy: "Translating Networks: Assessing Correspondence Between Network Visualisation and Analytics". Paper præsenteret ved konferencen *Digital Humanities* i 2019 og publiceret på <https://shs.hal.science/halshs-02179024/document> (17.10.2023).
- Greene, Lorenzo: "The New England Negro as Seen in Advertisements for Runaway Slaves". *The Journal of Negro History* 29 (2), 1944, 125-146.
- Groebner, Valentin: *Who Are You? Identification, deception, and surveillance in early modern Europe*. Brooklyn: Zone Books, 2008.
- Heinsen, Johan: "Runaway Convicts in Eighteenth-century Denmark". Konferencebidrag ved *Rights and Wrongs in the 18th Century*, København, 24-27. august 2022.
- Heinsen, Johan: "Slaveriet i 1700-tallets København: Instruktion til forvalteren af Københavns Stokhus, 1772". *Danske Magazin* 53, 2019, 169-178.
- Horstbøll, Henrik: *Menigmandsmedie: Det folkelige bogtryk i Danmark 1500-1840*. København: Museum Tusculanums Forlag, 1999.
- Hunt-Kennedy, Stefanie: "Had his nose cropt for being formerly runaway': Disability and the bodies of fugitive slaves in the British Caribbean". *Slavery & Abolition* 41 (2), 2020, 212-233. <https://doi.org/10.1080/0144039X.2019.1644886>
- Jacobsen, Anette F: *Husbondret: Rettighedskulturer i Danmark 1750-1920*. København: Museum Tusculanums Forlag, 2008.
- Kay, Marvin L. Michael og Lorin Lee Cary: "Slave Runaways in Colonial North Carolina, 1748-1775". *The North Carolina Historical Review* 63 (1), 1986, 1-39.
- Koefoed, Nina Javette og Bo Kristian Holm: *Pligt og Omsorg: Velfærdsstatens lutherske rødder*. København: Gads Forlag, 2021.
- Kragh-Nielsen, Niels: *Straffet på livet: Henrettelser i Danmark 1537-1892*. København: Gads Forlag, 2018.
- Krefting, Ellen og Anne Eriksen: "Formens makt og materialitet: Om studiet av kunnskapens former i katekismer og skipslogger". *Slagmark* 81, 2020, 31-50. <https://doi.org/10.7146/slagmark.vi81.136336>
- Krogh, Tyge: *Staten og de besiddelsesløse på landet 1500-1800*. Odense: Odense Universitetsforlag, 1987.
- Lyngholm, Dorte Kook: "Pligten til Lydighed: Tjenestefolk og landarbejders retsstilling på danske herregårde i 1800-tallet". *Temp – tidsskrift for historie*, 7, 2017: 27-59.
- Løgstrup, Birgit: *Jorddrot og offentlig administrator: Godsejerstyret inden for skatte- og udskrivningsvæsenet i det 18. Århundrede*. København: Gads Forlag, 1983.
- Maxwell-Stewart, Hamish og Michael Quinlan: *Unfree Workers: Insubordination and Resistance in Convict Australia, 1788-1860*. Singapore: Springer, 2022. <https://doi.org/10.1080/1031461X.2023.2153966>
- Marker, Hans Jørgen: *Danmarks befolkning 1801: Analyse på grundlag af folketællingen som mikrodatabaser*. Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2015.

- Meaders, Daniel: "South Carolina Fugitives as Viewed Through Local Colonial Newspapers with Emphasis on Runaway Notices 1732-1801". *The Journal of Negro History* 60 (2), 1975, 288-319. <https://doi.org/10.2307/2717376>
- Morgan, Gwenda og Peter Rushton: "Visible Bodies: Power, Subordination and Identity in the Eighteenth-Century Atlantic World". *Journal of Social History* 39 (1), 2005, 39-64.
- Pedersen, Karl Peder: "Københavns politi 1839. Om 81 engelske spørgsmål til Københavns politi, og om de svar, der blev givet på dem". *Danske Magazin* 51, 2010, 241-285.
- Pedersen, Karl Peder: *Kontrol over København: Studier i den sene enevældes sikkerhedspolitik 1800-48*. Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2014.
- Pedersen, Karl Peder: "The first Danish Secret Police, 1800 to 1848". I Tyge Krogh m.fl. (red.): *Cultural histories of crime in Denmark, 1500-2000*. London: Routledge, 2017.
- Petersen, Karsten Skjold: *Geworbne krigskarle: Hvervede soldater i Danmark 1774-1803*. København: Museum Tusculanum og Tøjhusmuseet, 2002.
- Seerup, Jakob Joen: *Søetaten i 1700-tallet: Organisation, personel og dagligdag i 1700-tallets danske flåde*. P.d.-afhandling, Københavns Universitet, 2010.
- Sennefelt, Karin: "Runaway Colours: Recognisability and Categorisation in Sweden and Early America". I: Göran Rydén (red.): *Sweden in the Eighteenth-Century World: Provincial Cosmopolitans*. Ashgate 2013, 225-248.
- Silge, Julia og David Robinson: *Text Mining with R*. O'Reilly, 2017.
- Simonsen, Gunvor: "Racisme, slaveri og marked: Afrikanere i 1700-tallets København". I: Søren Rud og Søren Ivarsson (red.): *Globale og postkoloniale perspektiver på dansk kolonihistorie*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 2021, 269-300. <https://doi.org/10.2307/j.ctv34wmp3t>
- Stevnsborg, Henrik: "For at fremme og opretholde den fuldkomne borgersikkerhed. Om oprettelsen af Københavns Politiret i 1793". *Politihistorisk selskab årsskrift*, 1981, 21-44.
- Søllinge, Jette D. og Niels Thomsen: *De danske aviser 1634-1989*. 1 bind. Odense: Dagpressens Fond, 1991.
- Tantner, Anton: *Die ersten Suchmaschinen: Adressbüros, Fragämter, Intelligenz-Comp-toirs*. Berlin: Verlag Kalus Wagenbach, 2015.
- Tukey, John: *Exploratory Data Analysis*. Reading: Addison-Wesley, 1977.
- Valentin, Emilie Luther: *Feelings of Imprisonment: Experiences from the prison work-house at Christianshavn, 1769-1800*. Ph.d.-afhandling, Aalborg Universitet, 2022.
- Venturini, Tommaso og Anders Kristian Munk: *Controversy Mapping: A Field Guide*. Cambridge: Polity Press, 2022.
- v. Westen, Peter: *Adresse-Contoirers Natur, Oprindelse og Rettigheder, med en historisk Beretning om det Kiøbenhavnske Adresse-Contoirs Skiæbne og Fremgang, samt de øvrige oprettede Adresse-Contoirer i begge Rigerne*. Odense: Kgl. privilegerede Adresse-Contoirs Bogtrykkerie, 1780.

Wolff-Tæstensen, Pernille: *Bortløbne slaver i Dansk Vestindien*. Speciale, Aalborg Universitet. 2023.

Østhus, Hanne: *Contested Authority: Master and servant in Copenhagen and Christiania, 1750-1850*. Ph.d.-afhandling, EUI. 2013.

JOHAN HEINSEN

lektor, ph.d

Institut for Politik og Samfund

Aalborg Universitet

heinsen@dps.aau.dk

ANDERS DYRBORG BIRKEMOSE

cand.mag.

akademisk medarbejder ved Nordjyske Museer

abirkemose@gmail.com

ABSTRACT

Wanted: Identity, coercion and mobility, 1750-1850

The emergence of the newspaper medium in the second half of the 18th century meant that employers could reach out to the reading public asking for assistance in the search for runaway workers. This became common practice in Copenhagen, where the country's largest advertisement paper found a broad readership. A variety of runaway subjects were advertised: servants, apprentices, journeymen, soldiers, sailors, and prisoners. The advertisements typically described the physical appearance of the missing individuals and often included a promise of a reward. This article is based on a manually created dataset of 8.000 such ads from the period. It traces key developments in the genre as it explores who this tool was directed towards. A significant development is that the genre had its heyday in the decades leading up to 1800 when it became tangled up in legal disputes relating to the capital's private labour market. After that, private use of the medium changed and decreased drastically, while selected state actors began to use the medium systematically. The latter included state penal institutions, who altered their registration practices to effectively issue notices in newspapers. In this way, a genealogy is traced, where the modern 19th-century state and its interest in recorded biodata are linked to a much older practice that is not exclusively tied to the state itself.